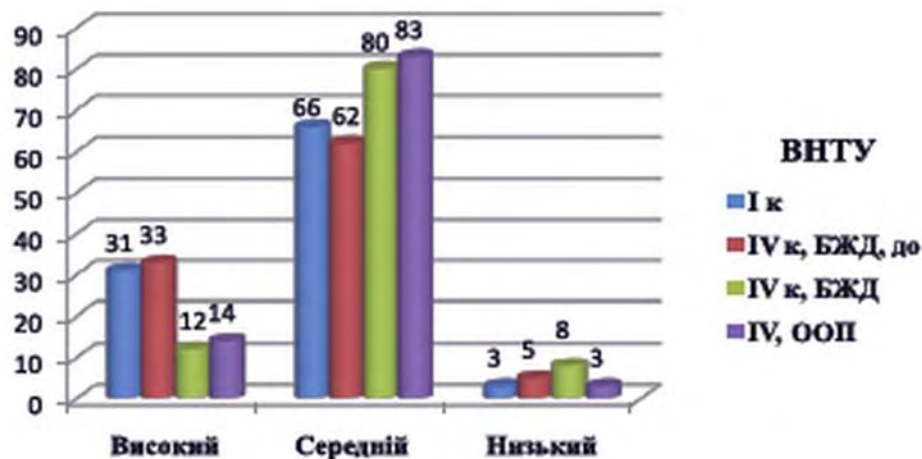

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Вінницький національний технічний університет

О. В. Кобилянський

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ БЕЗПЕКИ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Монографія

Вінниця
ВНТУ
2012

УДК 378.147

ББК 74.58

К55

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол № 9 від 26.04.2012 р.)

Рецензенти:

В. І. Клочко, доктор педагогічних наук, професор

В. І. Шахов, доктор педагогічних наук, професор

Кобилянський, О. В.

К55 Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах : монографія / О. В. Кобилянський. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 590 с.

ISBN 978-966-641-477-2

У монографії досліджено стан проблеми у філософській, історико-педагогічній, психолого-педагогічній науці та сучасній освітній практиці. Визначено і теоретично обґрунтовано підходи та принципи відбору і конструювання змісту освіти з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах. Виявлено специфіку та здійснено експериментальну перевірку ефективності запропонованої технології формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування.

УДК 378.147

ББК 74.58

ISBN 978-966-641-477-2

© О. Кобилянський, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
Розділ 1 НАУКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	29
1.1 Сучасний стан у галузі безпеки життєдіяльності	29
1.2 Безпека життєдіяльності як компонент людської культури	50
1.3 Аналіз існуючої системи навчання безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах	71
1.4 Теоретичне обґрунтування застосування системного підходу до формування компетенцій з безпеки життєдіяльності	100
Висновки до першого розділу	129
Розділ 2 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ З БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	131
2.1 Формування загальнокультурних компетенцій при навчанні безпеки життєдіяльності	131
2.2 Базові професійні компетенції майбутнього фахівця економічного спрямування	158
2.3 Особливості формування культури безпеки та ризик- орієнтованого мислення	191
2.4 Підготовка змісту навчання	216
Висновки до другого розділу	237
Розділ 3 ПРОЕКТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ	239
3.1 Алгоритм проектування педагогічної технології	239
3.2 Семантичний аналіз навчальних програм дисциплін циклу безпеки життєдіяльності у системі безперервної освіти	274
3.3 Класифікація методів активізації навчально-пізнавальної діяльності	299
3.4 Проектування системи методів педагогічної комунікації	312
Висновки до третього розділу	347

Розділ 4 МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ БАГАТОРІВНЕВОГО НАВЧАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ	350
4.1 Особливості міжпредметних зв'язків безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах.....	350
4.2 Практичне застосування модульної технології при навчанні безпеки життєдіяльності	366
4.3 Навчання безпеки життєдіяльності у системі неперервної освіти.....	376
4.4 Організація самостійної роботи при вивченні безпеки життєдіяльності.....	393
Висновки до четвертого розділу	417

Розділ 5 ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНИХ ТА ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ	419
5.1. Організація та методика проведення експериментальної роботи	419
5.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	430
5.3 Аналіз результатів уточнювального експерименту	444
Висновки до п'ятого розділу.....	472
ВИСНОВКИ.....	474
Література	482
Додатки.....	535

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БЖД	безпека життєдіяльності
БіГП	безпека і гігієна праці
ВВ КФЕК	Вінницьке відділення Київського фінансово-економічного коледжу
ВІЕ ТНЕУ	Вінницький інститут економіки Тернопільського національного економічного університету
ВІ МАУП	Вінницький інститут МАУП
ВКІ	Вінницький кооперативний інститут
ВНАУ	Вінницький національний аграрний університет
ВНТУ	Вінницький національний технічний університет
ВТЕІ КНТЕУ	Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
ВФ НУДПСУ	Вінницька філія Національного університету державної податкової служби України
ІЛР	індекс людського розвитку
НДРС	науково-дослідна робота студентів
НС	надзвичайна ситуація
ОГ	об'єкт господарювання
ООП	основи охорони праці
ОПГ	охорона праці в галузі
ПД	професійна діяльність
СРС	самостійна робота студентів
СУОП	система управління охороною праці

ВСТУП

За мільярди років існування біосфери виробився механізм підтримання стійкої рівноваги природних екосистем. Ця рівновага зберігалася до того часу, поки не був винайдений новий спосіб пристосування до середовища проживання за допомогою його змін, спосіб, який не міг бути здійснений до появи людини. Людство зі своїм виробництвом і культурою поступово стало складовою частиною біосфери. Поява людини і зміни, внесені у біосферу людською діяльністю, переводять її у якісно новий стан – ноосферу. Відповідно до оригінальної теорії В. І. Вернадського, ноосфера, пов'язана з появою і розвитком людства, є третьою у послідовності таких основних фаз розвитку Землі як утворення геосфери (неживої природи) та біосфери (живої природи). Так само, як біосфера утворюється взаємодією усіх організмів, ноосфера – людським розумом, коли людська свідомо діяльність стає визначальним фактором існування і розвитку.

Таким чином, між живими організмами і природою з'явився посередник, який контролює природні процеси – людський розум. По мірі свого розвитку розум, генеруючи обмінні процеси в біосфері, використовує закони і властивості природи проти неї ж самої і визначає для природних процесів необхідні йому напрямки, форми і темпи перебігу, встановлюючи, таким чином, своє панування над нею. Але життя людства, при всій його різноманітності, стало єдиним і неподільним. Практично немає жодного шматка землі, на якому за потреби не змогла б прожити людина. Подія, яка відбувається у найвіддаленішому закутку пустелі чи океану, відбивається і має наслідки – великі і малі – в інших місцях, повсюди на нашій спільній планеті. Комп'ютери також забезпечили швидкий і надійний зв'язок між людьми, постійний матеріальний обмін між ними. Людина вперше реально зрозуміла, що вона – мешканець планети Земля, і може, і повинна думати і діяти не тільки в аспекті окремої особистості, сім'ї, держав або їх союзів, але й в планетарному аспекті.

З розвитком матеріального виробництва, інформаційних технологій, генної інженерії природне буття людини вступає в протиріччя з її реальною діяльністю і, як правило, терпить в цьому протистоянні поразку, яка проявляється у вигляді аварій і катастроф. Іншими словами, людство досягло сьогодні такої точки біологічного розвитку, коли воно стало

відповідальним за свою подальшу еволюцію. Тому сьогодні суспільству потрібна така людина, яка була б відповідальна як за себе, свій розвиток і самозбереження, так і за суспільство в цілому.

Отже, у людства немає альтернативи розпочатим наприкінці ХХ століття спільним зусиллям, спрямованим на перехід від вузьконаціональних, регіональних цілей до підтримання глобальної світової рівноваги, що забезпечить безпеку життєдіяльності для всіх людей. Причини, які призвели до актуалізації проблеми життєдіяльності, сьогодні ретельно вивчаються та аналізуються. До них відносяться виснаження природних та енергетичних ресурсів, зростаюче забруднення довкілля, демографічний вибух, тероризм, зростаючий розрив в економічному розвитку країн тощо. До останнього часу забезпечення безпечної життєдіяльності у нашій країні ґрунтувалось на концепції абсолютної безпеки середовища, яка досягається за умови знання і дотримання вимог тисяч законів і нормативних актів, кількість яких з кожним роком зростає на кілька десятків. За відповідність певної виробничої ситуації правилам безпеки відповідає інженер-конструктор нової техніки або організатор відповідних робіт, а не безпосередній виконавець робіт. Життя довело необґрунтованість цих сподівань, тому що реалізація цієї концепції знижує відповідальність людини за власну безпеку, і загальний стан безпеки не покращується.

Згідно з аксіомою про потенційну небезпеку, будь-яка діяльність людини небезпечна, тобто у жодному виді діяльності не можна досягти абсолютної безпечності. Тому недостатньо знати певну кількість правил, які регламентують поведінку людини в обумовлених ситуаціях. Сьогодні, із підвищенням технічної оснащеності виробничого та побутового середовища, розвиток небезпек у просторі і часі не завжди можна передбачити, тому і виникають ситуації, для яких правила ще не розроблені.

Сучасна концепція безпеки життєдіяльності базується на досягненні прийняттого (допустимого) ризику. Її сутність полягає у прагненні створити такий малий ризик, який сприймає суспільство у цей час, виходячи з рівня життя, соціально-політичного та економічного становища, розвитку науки та техніки. Через це навчання з питань безпеки життєдіяльності треба розглядати як формування культури, гуманного світосприйняття та переконання про можливість встановлення гармонійних відносин між людиною, технікою і середовищем.

Як показує досвід економічно розвинених країн, при сприятливих умовах працездатність людини підвищується на 15–20 %, тому що немає необхідності у витраті сил на попередження загрози травмування і захисту організму від впливу небезпечних та шкідливих виробничих факторів. В Україні систематично і на різних рівнях протягом десятиліть ухвалюються одні і тіж рішення щодо охорони праці, спрямовані на покращення умов праці, зниження професійної захворюваності та виробничого травматизму, але її стан залишається незадовільним. Основними причинами нещасних випадків є організаційні: порушення технічного процесу, трудової та виробничої дисципліни, незадовільне утримання і недоліки в організації робочих місць, незадовільна організація виконання робіт. На перераховані причини припадає 54 % випадків загального і 52 % смертельного травматизму. Поступово людина перетворюється на найбільш нетехнологічний суб'єкт виробництва – допускає багато помилок, швидко втомлюється, не встигає, не витримує, не справляється.

Починаючи з робіт Конфуція і Платона, людство намагається розв'язати проблему комфортної і безпечної взаємодії людини з навколишнім середовищем. Проте, якщо до ХХ століття цій проблемі значною мірою був притаманний філософський характер, то нині вона перейшла в ранг першочергових практичних завдань. Треба відмітити, що людство, відповідаючи на об'єктивну, соціальну потребу в збереженні своєї життєдіяльності, набуло за попередній історичний період певних знань у цій галузі. Проте життєвого досвіду для розв'язання серйозних глобальних проблем, які стоять перед сучасним суспільством вже явно недостатньо.

Важливу роль у практичній реалізації цих заходів повинна відігравати освіта з безпеки життєдіяльності, але життя, на жаль, доводить неефективність існуючої системи підготовки ще на етапі навчання. Так в Україні рівень травматизму серед вихованців, учнів та студентів під час навчально-виховного процесу за 2005–2010 роки зріс на 2894 випадків (37,6 %) з 7697 до 10591, а у Вінницькій області – майже у 3 рази (з 74 до 216 випадків) (Додаток А). Тому постало питання про побудову такої концепції безпеки людини, яка б охоплювала всі сфери її діяльності на базі створення єдиної глобальної системи освіти, з урахуванням принципу наступності у системі безперервної підготовки фахівців.

Науково-методичний аналіз наукових праць, дисертацій та методичної літератури свідчить, а практика і досвід підтверджують, що на кожному етапі суспільного розвитку перед людством поставали соціальні, природні, техногенні, екологічні та інші проблеми, від яких залежало майбутнє суспільства. Разом з тим, зазначимо, що серед таких проблем були і ті, що нині входять до змісту поняття «безпека життєдіяльності». Одночасно варто відмітити, що за історію людства вказані проблеми набували різних ознак і характеристик, і, відповідно, по-різному суспільство намагалось їх розв'язувати. Однак, спільним для них була зумовленість рівнем розвитку економіки, характером трудової діяльності і суспільних відносин, соціальною структурою суспільства. Проблеми життя і діяльності людини завжди пов'язувалися із суспільним ідеалом, сенсом життя, із змістом та метою освіти наступних поколінь. Змінювались уявлення про ідеал людини, сенс її життя – змінювалося ставлення суспільства до самої людини, умов її життя і діяльності, фізичного і духовного здоров'я.

Майже двадцять років серед освітан ведеться гостра дискусія про зміст та форми викладання у вищих навчальних закладах України дисциплін напряму безпеки життя та діяльності людини. Тисячі публікацій з цього приводу з'явились на сторінках різноманітних популярних та спеціальних видань. За попередні десятиріччя був накопичений певний досвід викладання дисциплін «Охорона праці» та «Цивільна оборона», тому найбільші хвилювання у фахівців цієї галузі викликає нова дисципліна «Безпека життєдіяльності» (БЖД), яка стала базовою у циклі дисциплін з напряму безпеки життя і діяльності людини. Крім того, вона є нормативною дисципліною, що включається в навчальні плани як дисципліна обов'язкового вибору.

Економічна ситуація, яка склалась в Радянському Союзі у кінці 80-х років минулого століття, вимагала підготовки у вищих навчальних закладах фахівців, здатних самостійно, активно діяти, ухвалювати рішення, гнучко адаптуватись до умов життя, що швидко змінюються. Це привело до зміни освітнянської парадигми і перегляду змісту навчальних дисциплін. В силу об'єктивних причин накази Державного комітету СРСР по народній освіті № 473 від 09.07.90 року «Про першочергові заходи перебудови навчання з питань охорони праці та цивільної оборони» та № 277/66 від 10.06.91 року «Про введення в дію програми курсу «Безпека життєдіяльності» не були виконані.

До становлення та зміцнення освітянського напрямку «Безпека життєдіяльності» в Україні спонукав спільний наказ Міністра освіти України та начальника штабу цивільної оборони України № 182/200 від 20 червня 1995 року, яким вводилося у дію викладання з 1995/96 навчального року дисциплін «Безпека життєдіяльності» та «Цивільна оборона». Програмою було визначено, що «Безпека життєдіяльності» – гуманітарно-технічна дисципліна, яка базується на знаннях, отриманих при вивченні фундаментальних і професійно спрямованих дисциплін, тому вона повинна викладатися протягом одного семестру з другого до сьомого за вибором вищого навчального закладу, а «Цивільна оборона» – у 9 семестрі у відповідності зі спеціальністю. У програмі наведено розрахунок за темами і видами занять навчального часу, необхідного для вивчення загальних питань та питань галузевого спрямування: загальнотехнічного, гірничого, нафти і газу, енергетичного тощо. Але у ній не розглядаються загальні і спеціальні питання підготовки фахівців економічного спрямування.

За роки становлення дисципліни БЖД, в процесі професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах, було розроблено чотири типові навчальні програми. Дослідники та педагоги-практики відмічали певні недоліки кожної із них. Наприкінці 2010 року був прийнятий спільний наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду № 969/922/216 від 21.10.2010 року «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України», яким було упорядковано вивчення нормативних дисциплін: безпека життєдіяльності, основи охорони праці, цивільний захист та охорона праці в галузі у вищих навчальних закладах України. За наказом розроблені типові навчальні програми цих нормативних дисциплін, визначені обсяги навчального часу для їх вивчення та форми контролю. На жаль, розроблена програма внесла ще більше протиріч в процес викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих навчальних закладах, ніж попередні, оскільки її структуризація та багато формулювань ускладнили процес викладання дисципліни.

Парадоксальність економічної ситуації в Україні полягає у тому,

що при надлишку фахівців з вищою освітою, економіка відчуває гостру нестачу кваліфікованих спеціалістів, здатних виконувати певні професійні і соціальні функції. З огляду на це найпоширенішими підходами у дослідженні компетентності є соціально-психологічний та професійний. Як соціально-психологічну здатність (прийняття ефективних управлінських рішень) компетентність розглядають зарубіжні і вітчизняні дослідники О. В. Арцишевська, Л. І. Берестова, Н. В. Гришина, О. В. Євсєєв, Ю. М. Ємельянов, Ю. М. Жуков, Г. О. Ковальов, В. Г. Лоос, Ю. Ф. Майсурадзе, Л. О. Петровська та інші, а професійну – В. І. Байденко, Т. М. Банщикова, В. С. Безрукова, Н. М. Бібік, Н. М. Дем'яненко, Г. І. Ібрагімов, В. А. Кальнеї, А. М. Новіков, О. В. Овчарук, М. В. Пожарська, О. Я. Савченко, О. В. Хуторський, О. М. Шахматова та інші. Питанням компетентнісного підходу до підготовки студентів з безпеки життєдіяльності, охорони праці присвячені роботи В. Бикова, О. Бикової, Г. Гогіташвілі, Є. Желіби, В. Заплатинського, О. Запорожця, М. Ігнатовича, В. Лапіна, А. Романчука, А. Русаловського, В. Худолея та інших.

На відміну від орієнтованої на засвоєння знань традиційної освіти практико-орієнтована – спрямована на набуття, крім знань, умінь і навичок, досвіду практичної діяльності. Оволодіння компетенціями неможливе без досвіду діяльності, тобто компетенції і діяльність нерозривно пов'язані між собою. Компетенції формуються в процесі діяльності й заради майбутньої професійної діяльності. В цих умовах процес навчання набуває нового спрямування – він перетворюється на процес набуття знань, умінь, навичок і досвіду діяльності з метою досягнення професійно і соціально значущих компетентностей. Таким чином, при компетентнісно-професійному підході традиційна тріада «знання–вміння–навички» доповнюється новою дидактичною одиницею «досвід діяльності». Більшість дослідників до сутнісних характеристик компетентності відносять: поглиблене знання предмета, постійне оновлення знань для успішного вирішення професійних завдань. У понятті «компетентність» підкреслюються такі якості, як інтегративний і творчий характер, висока ефективність результату, орієнтована на практику освіта, формування мотивації самовдосконалення, академічна і трудова мобільність тощо.

Компетентнісний підхід у вищій освіті передбачає особливу організацію педагогічного процесу вищого навчального закладу. По-

силується практичний, міжпредметний, прикладний аспект освіти. Це досягається не за рахунок введення нових предметів чи збільшення обсягу дисциплін, а за рахунок їх змістової переорієнтації: від «декларативних» знань (знати «що») до процедурних (знати «для чого і чому»). Пріоритетною є орієнтація на конкретні цілі освіти: здатність навчатися, самовизначення, самоактуалізацію, розвиток індивідуальності. Всі види студентської практики набувають прикладного характеру і пов'язані з виконанням проєктів, орієнтованих на запити роботодавців.

Актуалізується самостійна робота студентів із розв'язання ситуацій, що імітують професійні проблеми. У той час як існуючий кваліфікаційний підхід спрямований на формування у випускника системи знань, умінь і навичок, що забезпечують типові види професійної діяльності в стабільних умовах, компетентнісний підхід сприяє формуванню готовності до більш ефективного розв'язання професійних, соціальних, особистих проблем у швидко змінюваних обставинах, в ситуації кризи тощо.

Отже, можливо сформулювати основні недоліки існуючої системи підготовки фахівців економічного спрямування з безпеки життєдіяльності:

- необґрунтоване самовільне скорочення навчального навантаження на вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах, які готують фахівців економічного спрямування;

- відповідно, викладання цих дисциплін здійснюється тими викладачами дисциплін циклів професійної, соціально-гуманітарної, фундаментальної, природничо-наукової та загальноекономічної підготовки, яким у даному навчальному році не вистачило навантаження з основних дисциплін, у зв'язку із скороченням контингенту студентів;

- відсутність єдиної системи критеріїв і показників, які дозволяють оцінити рівень знань, умінь, навичок та професійних компетенцій і гарантувати необхідну якість підготовки фахівців економічного спрямування з безпеки життєдіяльності (задовільним рівнем коефіцієнта засвоєння у ДАІ вважається 0,9; у Держгірпромнагляді та Держенергонагляді – 0,8; а у вищих навчальних закладах – 0,6–0,65);

- відсутність діагностичних методик сформованості загальнокультурних компетенцій з безпеки життєдіяльності тощо.

Вказані недоліки підтверджують актуальність проблеми форму-

вання сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування. Більше того, ця проблема посилюється протиріччями між:

- державними вимогами щодо підготовки конкурентоспроможних фахівців економічного спрямування, здатних вирішувати професійні завдання з обов'язковим дотриманням вимог убезпечення персоналу та захисту населення в небезпечних та надзвичайних ситуаціях і забезпечення гарантованого рівня безпеки функціонування об'єктів господарювання, матеріальних та культурних цінностей в межах науково-обґрунтованих критеріїв прийняттого ризику, у зв'язку з усвідомленням людством кризового стану ноосфери, і низьким рівнем їх загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності;

- необхідністю формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування і відсутністю педагогічної технології, що дозволяє гарантовано формувати ці компетенції у системі неперервної освіти;

- потребою у неперервності процесу формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у і відсутністю узгоджених не тільки з іншими дисциплінами професійної підготовки, але й між собою навчальних програм дисциплін циклу безпеки життєдіяльності, які можуть забезпечити реалізацію принципу наступності навчання на різних рівнях освіти;

- реформуванням систем освіти, економіки, безпеки життєдіяльності і забезпеченням відповідними науково-методичними матеріалами навчальних закладів;

- традиційною системою підготовки майбутніх фахівців економічного спрямування і необхідністю працювати в сучасних організаціях, що навчаються, де кожен працівник постійно займається виявленням і розв'язанням проблем, що забезпечують для організації можливість безперервних експериментів, змін і вдосконалень, які сприяють її зростанню, навчанню і досягненню цілей;

- наближенням системи освіти України до світових стандартів і низьким рівнем умінь самостійної роботи студентів.

Актуальність проблеми, її важливість та необхідність розв'язання цих суперечностей і зумовили вибір теми дослідження **«Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах»**.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалось відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Вінницького національного технічного університету та Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з держбюджетної теми № 20К1 «Теоретико-методичні основи навчання безпеки життєдіяльності студентів економічних спеціальностей у вищих навчальних закладах».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Вінницького національного технічного університету (протокол № 11 від 24.04.2008 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 17.06.2008 р.).

Мета і завдання дослідження. На основі з'ясованих теоретичних і методичних засад розробити технологію формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах для забезпечення особистої та колективної безпеки у життєвому середовищі, вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання, в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

Відповідно до мети визначені завдання дослідження:

- проаналізувати стан проблеми забезпечення безпеки життєдіяльності і розробити багаторівневу модель формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах;

- розробити технологію для формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах;

- визначити та обґрунтувати концептуальні положення щодо формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах;

- виявити та розробити критерії оцінювання рівнів сформованості компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах;

- дослідити можливості використання інноваційних технологій навчання в процесі формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економіч-

ного спрямування у вищих навчальних закладах;

- розробити навчально-методичний комплекс дисципліни (навчальні програми, робочі плани, навчальні посібники, дистанційні курси, методичні рекомендації до самостійної роботи, виконання контрольних, практичних, лабораторних і фахових кваліфікаційних робіт, проведення ділових ігор, ілюстративні матеріали, тести тощо) з проблеми формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах;

- провести системно-структурний аналіз типових навчальних програм нормативних дисциплін циклу БЖД, обґрунтувати необхідність проектування змісту підготовки в галузі безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах на основі ізо- і гомоморфізму;

- провести семантичний аналіз типових навчальних програм в системі неперервної освіти з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах для виділення ізоморфного ядра і оптимізації модульних структур на основі логічних зв'язків;

- експериментально перевірити ефективність запропонованої технології формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у фахівців економічного спрямування в системі неперервної багаторівневої освіти у вищих навчальних закладах.

Об'єкт дослідження – загальнокультурна та професійна підготовка з безпеки життєдіяльності фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – формування загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах.

Концепція дослідження – основні принципи підходи дослідження походять із сучасних концепцій та положень теорії неперервної професійної освіти, професійної підготовки у вищій школі. Специфіка підготовки майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах у сучасних умовах потребує відмови від традиційної системи їх підготовки. Перед вищими навчальними закладами постало завдання зміни парадигми економічної підготовки з урахуванням перспективних напрямів модернізації професійної підготовки відповідно до вітчизняних та світових стандартів, тенденції інтеграції в європей-

ський і світовий освітній простір, коли працівник здійснює професійну діяльність в організаціях, які навчаються, і змушений постійно виявляти і розв'язувати проблеми, які створюють для організації можливості для безперервних експериментів, змін і вдосконалень, які сприяють її зростанню, навчанню і досягненню цілей.

За час навчання у вищому навчальному закладі фахівець економічного спрямування має оволодіти сукупністю загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності для забезпечення особистої та колективної безпеки у життєвому середовищі, вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання, в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій, мати власне світобачення і громадянську позицію. Вирішення проблем соціально-педагогічного, психологічного, виховного, організаційного характеру професійного становлення майбутнього фахівця економічного спрямування має йти шляхом соціалізації, професіоналізації і самореалізації студентства в стінах навчального закладу. Саме вирішення цих головних завдань у їхньому взаємозв'язку має забезпечити вільне входження майбутніх фахівців у простір соціальної та професійної діяльності.

Розробка теоретико-методологічних засад формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах в процесі чотирирівневого навчання має здійснюватися на основі компетентісно-орієнтованого підходу; побудові моделі системи навчання «професійно-технічна освіта–бакалаврат–магістратура (спеціалітет)–післядипломна підготовка»; реалізації міжпредметних зв'язків дисциплін циклу БЖД з дисциплінами циклів соціально-гуманітарної, природничо-наукової, фундаментальної, загальноекономічної та професійної підготовки; орієнтуванні на професіоналізм та конкурентоспроможність фахівців на ринку праці, творче застосування знань і вмінь, їх гнучкість і мобільність у розв'язанні як типових, так і творчих виробничих завдань; розвитку творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання, відкритості, комунікабельності.

Формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності у майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах у процесі викладання дис-

циплін циклу БЖД може бути досягнуто на основі оновлення змісту та технологій навчання. Це сприятиме розвитку позитивного ставлення до майбутньої професії, прагненню набути якісні професійні знання, уміння, навички та компетенції для їх застосування у розв'язанні виробничих завдань; виробленню вмінь самостійно працювати з науковою інформацією; прагненню студентів до поглибленого вивчення навчального матеріалу, до самоосвіти; формуванню навичок міжособистого спілкування та соціальної взаємодії в процесі діяльності. Застосування інтенсивних, активних та індивідуальних форм навчання формує у студентів прагнення самостійно аналізувати, мислити і діяти у складних життєвих ситуаціях.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах якісно підвищиться за умови застосування компетентісно-орієнтованого підходу до викладання нормативних дисциплін циклу БЖД, який, в свою чергу, входить до циклу дисциплін професійної підготовки.

Загальна гіпотеза конкретизована у часткових:

- запропонована чотирирівнева педагогічна система «професійно-технічна освіта–бакалаврат–магістратура (спеціалітет)–післядипломна підготовка», що містить сукупну єдність навчально-діяльнісних елементів, засобів педагогічної комунікації, формує сукупність загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності, повинна забезпечувати кореляцію сформованих компетенцій в усіх підсистемах (ізоморфізм) і адекватність цілей функціонування кожної підсистеми її змісту та структури (гомоморфізм);

- принципи проектування педагогічної системи формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах (системність, ізоморфізм, гомоморфізм) доповнюються компетентісно-орієнтованим, технологічним та кваліметричним підходами;

- формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах є важливою складовою для забезпечення особистої та колективної безпеки у життєвому середо-

вищі, вирішення професійних завдань з урахуванням ризику виникнення техногенних аварій і природних небезпек, які можуть призвести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання;

- підвищення рівня підготовки з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах, з урахуванням інтеграції у європейську та світову систему освіти, які базуються на вміннях студентів самостійно здобувати знання, можливе за умови актуалізації мотивації студентів до формування сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з питань безпеки.

Методологічну основу дослідження становлять ідеї, принципи, методи і підходи сучасної загальнонаукової методології і філософії, а, саме, ідеї про роль людського розуму в збереженні життя на Землі і подоланні протиріч між суспільством і природою; теорія наукового пізнання; теорія систем і системного аналізу; концептуальні положення психології та педагогіки щодо провідної ролі діяльності у формуванні особистості, єдності свідомості і продуктивної активності суб'єкта в процесі навчання; положення про роль неперервної освіти у формуванні професіоналізму особистості; єдність пізнавальної теоретичної та практичної діяльності; педагогічні теорії розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості у процесі діяльності; індивідуальний, антропологічний, особистісно-орієнтований, компетентісно-орієнтований, культурологічний та синергетичний підходи до підготовки з безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців економічного спрямування у вищих навчальних закладах; інноваційні педагогічні технології навчання.

Теоретичну основу дослідження становлять: фундаментальні філософські, економічні, правові, етичні, науково-технічні, культурно-історичні, психолого-педагогічні аспекти становлення культури людини (Л. С. Виготський, А. А. Белік, П. С. Гуревич, Є. В. Орлов, Л. Г. Йонін, О. С. Анісімов, Б. С. Єрасов, Н. Б. Крилова, Л. П. Буєва, В. П. Іванов, Д. С. Ліхачьов, А. А. Горелов, В. М. Межуєв, В. Вернадський, М. Шабанова, Ю. К. Чернова, В. Д. Шадриков, В. Крисаченко, Е. Гірусов, М. Мойсєєв та ін.); теоретико-методологічні аспекти філософії формування нового покоління фахівців (В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, М. І. Михальченко та ін.); теорія системного підходу при проектуванні і організації навчально-виховного процесу (В. Г. Афанасьєв, Й. В. Блауберг, А. М. Алексюк, П. І. Підкасистий,

Е. Г. Юдін, В. П. Беспалько, С. А. Архангельський, Ю. Г. Татур, В. Н. Садовський, Н. В. Кузьміна, Ю. К. Бабанський, Д. М. Мехонцева, А. І. Субетто, Н. Ф. Тализіна, В. А. Якунін, В. В. Щипанов, М. С. Каган, Ю. К. Чернова, В. А. Сластенін, В. С. Безрукова, В. П. Беспалько, М. М. Скаткін,); фундаментальні теорії особи і діяльності, що стали основою особистісно-діяльнісного підходу (О. М. Леонтьєв, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов, Л. П. Буєва, Л. С. Виготський, Н. Ф. Тализіна, А. В. Хуторської, Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк та ін.); педагогічні надбання (П. П. Блонський, В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко, К. Д. Ушинський, С. Т. Швацький, та ін.); теорія неперервної професійної освіти і педагогічної інтеграції (Р. С. Гуревич, Н. Г. Ничкало, І. Л. Лікарчук, С. У. Гончаренко, В. К. Сидоренко, С. О. Сисосва, В. С. Безрукова, В. В. Щипанов); теорія компетентнісно-орієнтованого підходу до навчання (В. У. Байденко, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, Ф. Ялалов, Е. Ф. Зеєр, І. А. Зимня, І. А. Зязюн та ін.); теорія організації і впровадження ділових ігор і проблемного навчання (Ю. Д. Красовський, А. В. Брушлінський, А. О. Вербицький, М. М. Бірштейн, С. Р. Гідрович, Д. Б. Ельконін, В. І. Рибальський, Л. Н. Іваненко, В. А. Петрук, В. Б. Христенко, Є. А. Хруцький та ін.); теорія модульного навчання (П. Юцявичене, Ю. К. Чернова, М. Д. Миронова, Н. В. Шумякова, М. А. Чошанов, А. Я. Савельєв); теорії контролю знань і вмінь студентів вищих навчальних закладів (М. М. Ільїна, С. А. Архангельський, В. П. Беспалько, В. С. Аванесов, Т. А. Олійник та ін.); розробки та впровадження активних методів навчання (І. Ф. Полещук, Г. О. Ковальчук, В. А. Петрук, І. В. Смолін та ін.); використання нових інформаційних технологій та комп'ютерної техніки в освіті (А. Ф. Верлань, Г. П. Пустовіт, В. І. Клочко, Є. С. Полат, І. О. Теплицький, М. С. Головань, Ю. І. Машбиць, М. Ю. Кадемія, М. І. Жалдак, А. П. Єршов,); концепції професійної підготовки студентів слугують положення про професійну підготовку та зміст професійної освіти (М. Сметанський, В. П. Андрущенко, С. У. Гончаренко, Р. С. Гуревич, С. О. Сисосва, К. М. Дурай-Новакова, М. І. Дьяченко, Н. Г. Ничкало, І. Д. Бех, Л. Барановська, В. Г. Кремень, В. І. Клочко, Л. О. Кандибович, Н. Єфіменко, Л. Лук'янова, А. Мойсеюк, В. Шахов, І. А. Зязюн, А. Ф. Линенко, М. Козяр, С. Д. Максименко); психологічні концепції про творчість (Д. Б. Богоявленська, Я. О. Пономарьов, О. В. Шестопалюк, С. О. Сисосва, О. М. Матюшкін, Л. С. Виготський,

С. Л. Рубінштейн, В. О. Моляко, М. І. Сметанський, Г. С. Альтшуллер, В. В. Давидов, Г. О. Балл, В. В. Рибалка, К. О. Абульханова-Славська); синергетичний підхід в системі освіти (С. І. Князев, В. М. Нестеренко, Й. Пригожин, А. І. Бочкарьов, С. П. Курдюмов, В. І. Аршинов, В. Г. Виненко, В. Г. Буданов, С. С. Шевелева); праці методистів з безпеки життєдіяльності (В. В. Зацарний, Є. П. Желібо, О. І. Запорожець, В. М. Заплатинський, А. О. Романчук, В. І. Биков, В. В. Бегун, В. М. Лапін, О. В. Пуляк, З. М. Яремко, Г. Д. Кондрацька, Л. А. Сидорчук, Л. А. Михайлов, В. Д. Шиян та ін.).

Нормативною базою дослідження є положення Законів України «Про освіту», «Про охорону праці», «Про вищу освіту»; Національна доктрина розвитку освіти в Україні; Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці»; типові навчальні програми нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праців галузі», «Цивільний захист»; програми нормативних навчальних дисциплін і практик підготовки бакалавра галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» напрям 6.030601 «Менеджмент»; програми нормативних навчальних дисциплін підготовки спеціаліста і магістра галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування»; освітньо-професійна програма підготовки фахівців галузі знань 0305 «Економіка і підприємство», ГОСТИ, положення та інші нормативні документи.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези, досягнення мети дослідження нами застосовувався такий комплекс методів:

- теоретичні (формальної логіки, аналіз, синтез, абстрагування, співставлення, порівняння, узагальнення, систематизація, індукція, дедукція, моделювання): теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціальної, природничонаукової, економічної, нормативної, правової літератури з теми дослідження з метою відбору й осмислення фактичного матеріалу; аналіз концепцій, теорій і методик, що мав на меті виявлення шляхів розв'язання проблеми формування сукупності компетенцій майбутніх економістів; моделювання ситуацій, максимально наближених до майбутньої професійної діяльності фахівців з вищою економічною освітою; абстрагування, конкретизація і узагальнення результатів дослідження;

- емпіричні (педагогічний експеримент, інтерв'ю, спостереження,

Шановний читачу!

Умови придбання надрукованих примірників монографії наведені на сайті видавництва <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-477-2>

Уважаемый читатель!

Условия приобретения печатных экземпляров монографии приведены на сайте издательства <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-477-2>

Dear reader!

You may order this monograph at the Web page <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-477-2>

Наукове видання

Кобилянський Олександр Володимирович

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ БЕЗПЕКИ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Монографія

Редактор С. Малішевська

Оригінал-макет підготовлено О. Кобилянським

Підписано до друку 05.06.2012 р.
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. др. арк. 34,07
Тираж 300 (1-й запуск 1–100) прим. Зам № 2012-109

Вінницький національний технічний університет,
КІВЦ ВНТУ,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-85-32.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.